

DE INTERPRETATIE VAN DE "LEX FRISIONUM" OP MONETAIR GEBIED - METHODOLOGISCHE WENKEN -

J. Baerten

De *Lex Frisionum* is zowat de assepoes van de barbaarse wetten. Men kent ze slechts door de uitgave die J. B. Herold er in 1557 van gaf. Deze tekst vertoont fouten en tegenspraken. Zijn structuur laat te wensen over door allerlei toevoegsels en het gebruik van de *Lex Alamannorum*. Deze laatste levert dan weer een argument om de redactie van de Friese wet in verband te brengen met een Frankische hofdag, meer bepaald die welke in 802/803 te Aken werd gehouden. De grootste specialisten terzake betwijfelen dat ze ooit kracht van wet had en doen ze af als onafgewerkt ontwerp, de naam van wet onwaardig. Deze muis heeft een berg bibliografie gebaard die gekenmerkt wordt door menige pennestrijd 1/. Het meest recente werk over de Friezen behandelt enkel hun activiteit als handelaars en zeevaarders 2/, citeert slechts enkele passages uit de wet 3/ en verwijst naar een artikel dat over een latere periode gaat 4/.

Een van de moeilijkste en meest controversiële problemen van de *Lex Frisionum*, met name het monetair systeem, werd vooral bestudeerd in het Duits 5/, een beetje in het Nederlands 6/ en eenmaal in het Italiaans 7/. In 1980 wijdde de Duitse jurist Harald Siems er enkele bladzijden aan in het lijvige proefschrift dat hij aan de universiteit van München verdedigde 8/. Hij is er sterk van overtuigd dat een afdoende verklaring van de monetaire verhoudingen van het grootse belang is voor de studie van deze wet, omdat die in verband met de datering aanknopingspunten, en zelfs een solide basis voor het probleem van de oorsprong kan aanreiken 9/. Is de wet in één keer of in verscheidene stadia ontstaan? Op dit punt lopen de standpunten van rechtshistorici uiteen. Beide interpretaties stoen op numismatische argumenten. Siems dringt er daarom op aan dat de numismaten de nog hangende problemen zouden oplossen 10/.

Ziehier enkele uittreksels waarmee men moet werken 11/:

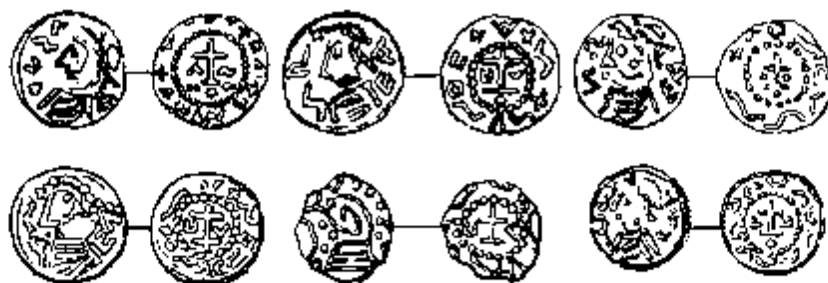
- Tit. II *Incipit lex Frisionum, et haec est simpla compositio de homicidiis*
- 9 - *Si liberum occiderit, solidos 53 et unum denarium solvat, et ..*
- 10 - *Si litum occiderit, solidos 27 uno denario minus componat domino suo, et propinquis occisi solidos 9 excepta tertia parte unius denari, et ...*
Inter Fli et Sinclalam weregildus nobilis 100 solidi, liberi 50, liti 25 (solid, denarii 3 novae monetae).
Inter Laubachi et Wiseram weregildus nobilis 106 solidi et duo denarii, liberi 53 solidi et denarium, liti 26 solidi et dimidius.
- Tit. XV *Et hoc in eadem regione taliter observatur de compositionibus weregildi*
- 1 - *Compositio hominis nobilis, librae 11 per veteres denarios*
- 2 - *Compositio liberi, librae 5 et dimidia per veteres denarios*
- Tit. XVI *Inter Laubaci et Sinclalam de fredo.*
- 1 - *De homicidio ad partem dominicam pro fredo 30 solidi componuntur, qui solidus tribus denariis constat.*

Het is begrijpelijk dat het debat sinds de negentiende eeuw rond drie vragen draait .

- wat moet men onder *solidus* verstaan ? Gaat het om een gouden of een zilveren ?
- was is een oude en een nieuwe *denarius* in deze periode ?
- wat moet men verstaan onder een *denarius*, die synoniem is van *tramisiss* (zoals de *triens*, een derde van een gouden *solidus*) ?

Tijdens de vorige eeuw gaven de auteurs de voorkeur aan de zilveren *solidus*. Von Richthofen, die de wet opnieuw publiceerde in de *Monumenta Germaniae historica*, was van mening dat het de Franse zilveren *solidus* betreft 12/. Patetta maakte een onderscheid tussen kleine en grote *solidi*; met deze laatste beoelde hij de nieuwe zilveren *solidus* van Karel de Grote, dus een rekenwaarde gelijk aan 12 zilveren denieren. De Italiaanse auteur was de eerste om een verband te leggen tussen de verschillende munten en de stapsgewijze verovering van Friesland door de Franken waarop we nog terugkomen 13/. De beroemde rechtshistoricus H. Brunner begaf zich niet te ver op het gladde ijs van de numismatiek, nog minder in de tweede dan in de eerste uitgave van zijn werk 14/. Hij deed wel beroep op de munt om te verklaren waarom de Friezen overgingen tot een verdrievoudiging van het *Wergeld* (de vergoeding gestort aan een slachtoffer of aan de rechthebbenden, naargelang van zijn status) : omdat zij langer de goudstandaard behielden dan de Franken, waren de Friezen verplicht de beweging te volgen 15/.

Bij het begin van onze eeuw werden identificaties met goudmunt onder diverse vormen geformuleerd. Eveneens uitgaande van het lage niveau van de Friese boeten, besloot P. Vinogradoff dat de denieren geciteerd in de Friese wet eigenlijk gouden *tramisiss* of *trientes* moesten zijn.

Gouden trientes van het Dronrijp-type
(Vondsten van Jislum, Dronrijp, Crondall en Finkum-Hijum)

Daar er ook sprake is van nieuwe munten, situeerde hij die in de Karolingische periode, al moest hij accepteren dat de wet ook gewag maakt van zilveren denieren 16/. Hij weigerde echter Brunner te volgen waar die de verdrievoudiging van de boeten uitlegt door de aanpassing aan de zilverstandaard 17/.

B. Hilliger wijdde tussen 1903 en 1935 verscheidene werken aan de monetaire problemen die de barbaarse wetten - en meer bepaald de Friese - stellen. Eerst beschouwde hij de passages met vermeldingen van tremisses als late interpolaties 18/, maar hij schijnt dit onderscheid tussen denier en tremissis vrij vlug te hebben opgegeven 19/. Volgens hem rekenden alie barbaarse wetten, zelfs de *Lex Hibuaria*, met gouden solidi 20/. Zo kon er geen sprake meer van zijn de verandering van standaard in te roepen om de lage boeten in de *Lex Frisionum* te verklaren. Daarom moest Hilliger de in deze wet vermeldde denier een zeer hoge waarde toekennen: hij identificeerde hem met de gouden solidus van Lodewijk de Vrome (814-843) met het omschrift *munus divinum*.

Gouden solidus
Lodewijk de Vrome

Hierdoor schoof de datering op van 802/803 naar de periode na 814 21/. De friese gouden solidus zou meteen het omgekeerde gewicht van $3 \times 4,548 \text{ g} = 13,644 \text{ g}$ hebben bereikt. En toch vond men numismaten om die idee te onderschrijven 22/.

Andere auteurs hielden voorzichtig rekening met de muntvondsten. A. Dopsch 23/, gevolgd door R. Schröder 24/, waren niet alleen geïnspireerd door de schat van Ilanz 25/, maar eveneens door de vondst van een barbaarse gouden solidus in Friesland zelf 26/, die later geïdentificeerd werd als barbaarse imitatie van de *munus divinum* en derhalve merkelyk recenter dan oorspronkelijk gedacht 27/.

Gouden solidus
Friese imitatie van de gouden
solidus van Lodewijk de Vrome

Uitgaande van de toenmalige stand van de wetenschap ontwikkelde Dopsch een theorie volgens dewelke de Merovingische gouden solidus in het begin van de 8ste eeuw nog slechts een derde van zijn gewicht bezat en in feite niet meer waard was dan de latere Karolingische zilveren solidus van 12 denieren. Voor het onderwerp dat ons thans bezighoudt had dit voor gevolg dat de verlaging van de boeten niet meer hoefde verklaard te worden door een verandering van standaard : de verlaging van de gouden solidus tot het niveau van de zilveren volstond. Dopsch en Brunner waren het uiteindelijk eens over de gedaantewisseling van de Friese gouden solidus in een zilveren. Voorzeker, de Friezen zouden toch de gouden standaard langer behouden hebben dan de Franken, de Frankische zilvermunt zou toch voorkomen in de meest recente delen van de *Lex Frisionum*.

Terwijl de theses die tot hertoe aan bod kwamen gewag maken van de stapsgewijze vorming van deze wet, hield Ph. Heck de unitaire opvatting voor. Hij poogde die te bewijzen op grond van monetaire overwegingen. Daartoe moest hij nogal vlug de varianten en verschillen onder de mat vegeu 29/. Volgens hem is de solidus van de *Lex Frisionum* niets anders dan het *munus divinum*-goudstuk van Lodewijk de Vrome 30/. Dit in tegenstelling tot anderen die het met de denarius van de wet identificeerden. Heck verwijst ook naar de schat van Ilanz, waar volgens hem de voorloper van het *munus divinum*-stuk uit de tijd van Karel de Grote werd gevonden. Dit komt uiteraard goed uit met het oog op de datering van de wet 31/. Het ergste is dat te Ilanz stukken van Langobardische - en niet van Frankische - munt makelij werden aangetroffen, en bovendien geen solidi maar trientes 32/.

Tot zover de rechtsgeleerden die grasduinden in de numismatiek om de Friese wet te dateren en te verklaren. Aan de kant van de numismaten vond vooral Hilliger gehoor. K. Kennepohl volgde hem in zijn studie over de muntomloop in Oost-Friesland 33/ terwijl W. Hävernick met al zijn wetenschappelijk prestige de *Friesenschilling* van Hilliger ondersteunde 34/. De Nederlandse numismaat C. Scholten verliet daarentegen de traditionele visie om meer aandacht te schenken aan hetgeen in Friesland zelf werd opgedolven. Er van uitgaand dat de wet in overeenstemming diende te zijn met wat er door de voorvaderen aan de grond was toevertrouwd, besloot hij dat de *Lex Frisionum* rekende in zilvermunt. Voor hem stond het vast dat de denarius van de wet te identificeren was als de Karolingische denarius die uit de hervorming van eind 8ste eeuw voortspoot 35/.

*Zilveren denarius
Karel de Grote als koning (768 - 794)
Maastricht*

Welke stukken werden er in Friesland opgegraven die tot deze conclusie dwingen? Ons inziens zijn de gegevens te verscheiden en dateren ze van te uiteenlopende periodes om tot vaststaande resultaten te leiden zolang de wet niet kan gedateerd worden in al haar onderdelen. Is ze archaisch, dan zijn er genoeg buiten- en binnenlandse goudstukken voorhanden om te beweren dat ze op hen steunt. Is ze van de 8ste eeuw, dan komt de zilvermunt meer van pas, al is de gouden nog niet uitgesloten. En voor de tijd van Karel de Grote en Lodewijk de Vrome staat het zilvermonometallisme voldoende stevig om de concurrentie te weerstaan van zo uitzonderlijke stukken als de *munus divinum*-solidi, die door Grierson, Berghaus en Morrison als sieraden werden bestempeld 36/. Al moet men toegeven dat de Friezen ze geïmiteerd hebben, toch mag men niet uit het oog verliezen dat dergelijke stukken van na 814 niet stroken met de terminus ante quem van het ontstaan van de wet.

De catalogus van vondsten is voor elk van de Friese deelgebieden nog niet gestoffeerd en precies genoeg om met zekerheid conclusies te kunnen trekken. Men dient zich immers bewust te zijn van het feit dat er niet één Friesland was, maar drie. Op dit punt is de wet zeer duidelijk. Ook Stéphane Lebecq heeft dit onderstreept 37/, ofschoon hij de drie delen in hun geheel behandelt. Friesland bestond uit een centraal gebied, gelegen tussen de Vle en de Lauwers, geflankeerd door een westelijk Friesland grenzend aan de Belgisch-Nederlandse grens en door een oostelijk

Friesland dat tot de Weser reikte. Dit was geen louter administratieve onderverdeling, want deze streken hadden eigen juridische regels en procedures, en - wat ons hier uiteraard het meest aanbelangt - een eigen muntwezen. Bovendien mag zeker niet voorbijgegaan worden aan de zelfstandige politieke lotsbestemming van elke regio : de inschakeling in het Frankische rijk had plaats van west naar oost, respectievelijk op het eind van de 7de, in het begin van de 8ste en op het eind van de 8ste eeuw 38/

De bijvoegsels bij de wet lichten ons in over de verschillende waarden van de solidus naargelang van de streek :

	<u>West-Friesland</u>	<u>Midden-Friesland</u>	<u>Oost-Friesland</u>
1 solidus =	2 1/2 denieren	3 denieren	2 denieren

Al deze waarden worden in "nieuwe" munt uitgedrukt

Wij ontmoeten in dit verband in de literatuur twee totaal tegengestelde interpretaties : die van Heck (1927) en die van Scholten (1943). Om zijn theorie over de identiteit tussen de solidus van de *Lex Frisionum* en de nieuwe Karolingische goudmunt te bewijzen moest Heck een bijzondere betekenis toekennen aan de afwijkende koersen in de grensgebieden t.o.v. Midden-Friesland. Het gaat volgens hem niet op de verschillen tussen zo kleine gebieden toe te schrijven aan economische factoren. Hij zoekt de verklaring evenmin in de muntcirculatie, maar eerder in de politieke wisselvalligheden : aangezien West-Friesland veel langer Frankisch gebied was konden daar Frankische munten en op deze laatste gebaseerde boeteberekeningen geïntroduceerd zijn. Hij acht het waarschijnlijk dat de nieuwe munt er geconfronteerd werd met boeten uitgerekend in Frankische solidi. En zelfs indien de autochtone goudstukken nagenoeg hetzelfde gewicht hadden, dan is het aannemelijk dat de Franken de Friese munt ontwaardden t.o.v. de hunne, wat vanzelfsprekend een vermindering van de boeten tot gevolg moest hebben 39/. Vooraleer wij tot de kritiek op deze zienswijze overgaan laten wij Heck nog even aan het woord over Oost-Friesland, dat samen met Saksen pas door Karel de Grote onderworpen werd. Daar kon de auteur niet omheen, en hij was wel verplicht om aan te nemen dat de nieuwe Frankische munt hier met oude inheemse munt geconfronteerd werd. Hij gebruikt dit argument om het verschil van een halve denarius (twee in plaats van 2 1/2) te verklaren : het was logisch dat de postelijke munt verder van de Karolingische verwijderd was dan de Westerse, opperde hij nogal onlogisch 40/. Het lijkt ons toch vreemd en moeilijk om te verklaren en aan te nemen dat West-Friesland dichter bij Oost-Friesland aanleunde (dat een eeuw later Frankisch werd) dan bij de centrale regio (die in 734 werd ingelijfd). Zou het niet logischer zijn te aanvaarden dat de invloed van de oude monetaire tradities overal doorwerkte tot op de datum van de redactie der wet ? Wat ons nog meer aan redenering van Heck doet twifelen is dat hij beschouwt dat Midden-Friesland geen conversienorm voor de boeten behoefde aangezien de aanpassing, volgens hem, reeds gebeurd was. Hij legt niet uit waarom ze in de ene streek sinds 734 wél en in de andere sinds 689 niet plaatsvond.

Scholten daarentegen zag wel de noodzaak in om hoger in de tijd op te klimmen, op zoek naar regionale solidi 41/. Siems pakt de Nederlandse auteur echter nogal hard aan omdat hij het lage boeteniveau bij de Friezen veronachtzaamde en zich bediende van de Friese Keuren van latere datum om overleveringen uit de oudere periode op het spoor te komen 42/. Zelfs al acht hij de bijvoegsels bij de wet jonger dan Eckhardt, dan nog menen wij dat het niet mogelijk is de *Lex Frisionum* te bestuderen zonder rekening te houden met de Nederlandse numismaat.

NOTEN

- 1/ Zie H. SIEMS, *Studien zur Lex Frisionum*, Ebelsbach am Main, 1980. *Münchener Universitätsschriften. Juristische Fakultät. Abhandlungen zur Rechtswissenschaftlichen Grundlagenforschung*, deel 42. pp. 382-409; zie K. ECKHARDT in *Sachwörterbuch zur deutsche Geschichte*, red. H. ROESSLER & G. FRANZ, p. 633.
- 2/ S. LEBECQ, *Marchands et navigateurs frisons du haut moyen âge*, deel I, Rijsel, 1983, pp.101-102, 106, 111, 134-135 en 186
- 3/ *ibidem*, deel II, pp. 439-441.
- 4/ S. KALIFA, in *Recueils de la Société J. Bodin*, deel 29, 1971, p. 366 n.3.
- 5/ Zie noot 1
- 6/ C. SCHOLTEN, *De munten in de Lex Frisionum*, in *Jaarboek van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde*, deel 30-32, 1943-45, pp.1-68 en J.BAERTEN, *Barbaarse wetten en munt. Rechtshistorici en numismaten op de doof*, in *Liber Amicorum J. Gilissen*, Antwerpen, 1983, pp. 43-49.
- 7/ F. PATETTA, in *Memoria della Reale Accademia della Scienze di Torino*, ser.II, deel 43, 1892, pp.1-98.
- 8/ Zie noot 1.
- 9/ H. SIEMS, *op cit.*, p. 232.
- 10/ *Ibidem*, p. 222.
- 11/ K. VON RICHTHOFEN, *Lex Frisionum*, in *M.G.H., Leges*, deel III, pp. 631 en volgende
- 12/ *Ibidem*, p. 650.
- 13/ F. PATETTA, *op cit.*, pp. 23-28.
- 14/ H. BRUNNER, *Deutsche Rechtsgeschichte*, deel I, 1887(1) en 1906(2), respectievelijk p. 215 en p. 319
- 15/ *Ibidem*, deel I(2), p. 339 n. 24.
- 16/ P. VINOGRADOFF, in *Zeitschrift für Rechtsgeschichte, Germ. Abt.*, deel 23, 1902, p.148 en p. 187

- 17/ IDEM, in *Vierteljahrschrift für Wirtschaftsgeschichte*, deel 3, 1905, p. 543.
- 18/ B. HILLIGER, in *Historische Vierteljahrschrift*, deel 6, 1903, p. 474.
- 19/ IDEM, *ibidem*, deel 7, 1904, p. 525 n.1.
- 20/ Zie noot 18 (p. 213).
- 21/ *Ibidem*, p. 473.
- 22/ Zie verder noot 33 en 34.
- 23/ A. DOPSCH, *Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit*, deel 2(2), p. 327.
- 24/ R. SCHROEDER & E. VON KUENSBERG, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*, 1932(7), p. 202.
- 25/ F. JECKLIN, in *Mitteilungen der Bayerische Numismatische Gesellschaft*, deel 25, 1906, p. 28 en P. GRIERSON, in *Schweizer Münzblätter*, deel 4, 1953, p. 46.
- 26/ M. DE MAN, in *Revue belge de numismatique*, deel 50, 1894, p. 305.
- 27/ P. GRIERSON, *The Gold Solidus of Louis the Pious and its Imitations*, in *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*, deel 38, 1951, p. 1.
- 28/ R. HIS, *Das Strafrecht der Friesen im Mittelalter*, Leipzig, 1901.
- 29/ P. HECK, *Die Entstehung der Lex Frisionum*, Stuttgart, 1927, pp. 53, 85, 109.
- 30/ *Ibidem*, p. 95
- 31/ *Ibidem*, pp. 93 en volgende.
- 32/ Zie noot 25 (Grierson)
- 33/ K. KENNEPOHL, in *Hamburger Beiträge zur Numismatik*, deel 1, 1947-51, pp. 5-25
- 34/ W. HAEVERNICK, *Ibidem*, deel 2, 1952-54, pp. 55-60.
- 35/ Zie noot 6.
- 36/ Zie de meest recente : P. GRIERSON in *Karl der Grosse*, deel I, 1965, p. 532.

37/ *Op.cit* ,p 102.

38/ Zie noot 11 (p. 644).

39/ Zie noot 29.

40/ *ibidem*.

41/ C SCHOLTEN, *op. cit.*, p 53-55.

42/ F. SIEMS, *op. cit.*, p. 232 n 97 en p. 242